

Imre Eszter

NEVET A HABKÖNNYŰ
JÓISTEN

De vajon min nevet? Azon, amin Kundera szerint, vagy inkább azon, amin Cserna-Szabó szerint, mélységesen mély kétségbeesésében? Tudják, én megkérdezném tőle, és szinte biztos vagyok benne, hogy Ő csak nevetne, én pedig tetőtől talpig megmártóznék a Jóisten nevetésének tejjel-mézzel folyó fürdővizében, és ha megérintene a kegyelem, akkor minden bizonnyal nevetnék én is vele, véget nem érően. Mert aki a Jóistennel egyszer együtt nevet, az már bizony sosem hagyja abba.

De jó is lehet azoknak! Akik a Jóistennel együtt nevetnek... A látokok, a nem-sóvárgók; a játék, a könnyedség, a csoda földi helytartói, akiket megérintett a metafizikai könnyedség kegyelme. Sterne, Dosztojevszkij, Proust, Thomas Mann, Hesse, Bulgakov, García Márquez, Eco. Persze hogy a teljesség igénye nélkül, csak hirtelen ők jutottak eszembe. És miközben sóvárgok az után a metafizikai könnyedség után, ami lehetővé teszi a regényírást, marad ez a díszes társaság, hogy azért legalább tapogatózni tudjak valahogy, nem is annyira a sötétben, mint inkább a regényirodalom hóvakságában. Borges mondja, hogy az olvasás, az olvasmány esemény az ember életében. Persze, ezt mondom én is, és meggyőződése, hogy mondja és éli a regénynek minden szerelmese, de Borgest mégiscsak illik hozzákötöni ehhez a mondathoz.

Az *Érzelmes utazástól* kezdve *A Foucault-ingáig* egyik ilyen eseményt sem fogom elfelejteni. Önfeladt nevetés Monsieur Yorickon és Monsieur Yorickkal, külső szemlélőként is lassú összeomlás Raszkolnyikovval egyetemben, enyhe bizsergés, amikor Albertine feltűnik Balbecban, és Settembrini kopott ruhái látatlanban is beleégnek a retinába, ahogy a tó látványa sem ereszt már többé *Az üveggyöngyjáték* elolvasása után. A macskám végül azért nem lett A Behemót, mert rá kellett döbennem, hogy valószínűleg minden hozzám hasonló bölcsészlánya macskáját így hívják, és azt még nem is meséltem, hogy 2008 nyara óta különös étvágy motoszkál bennem,

akárhányszor csak földet látok. Rebeca teljesen megbabonázott, és ha összemosisodik elmémben a valóság (sic!) és a fantázia, akkor míg Eco a regénybeli Garamond kiadó gondozásában jelenik meg, addig Dan Brownt gondolkodás nélkül a Manunzióhoz küldik.

Az állapot, amiben a regényírás lehetővé – és egyben az egyetlen komolyan vehető lehetőséggé is – válik, kegyelmi állapot. Ahogy a regény olvasása is az.

Hogyha abból indulunk ki, hogy volt ott egy „m” is

Akkor a *humormisztika* Hamvas meglehetősen üdítő... nos, nem talál-mánya, hanem felfedezése. Ahogy a regény sem a kitalálása semminek, hanem a felfedése, a már meglévő megtalálása, miután a ráarakódott salaktól megszabadította a szerző. Mint az anyagban öröktől fogva benne lakozó lehetőség, a forma, ami később szoborrá nemesül. Veszti a regényíró a léte-zést magát, és szépen lefejt róla az idők, terek során ráarakódott felesleget. Az olvasó pedig a létezés újonnan felfedett, anyaszült meztelen minőségei-vel szembesül. Legalábbis akkor, hogyha a regényt a megismerés, feltárás lehetőségei – és kötelezettségei felől közelítjük meg à la Hermann Broch és Kundera például. Innen nézve a regénynek morális kötelessége olyasmit feltárni az emberről, amit az olvasó addig nem tudott. Tükröt mutatni, be-tekintést nyújtani az emberi létezés rejtett zugaiba. Esetleg kellemetlen-kedni is egy kicsit, felmutatni olyasmit, amit a regény világán kívül kényel-mesen el lehet sunnyogni, nem venni róla tudomást. A regény viszont nem ad ilyen kibúvót, Naphta a saját fejébe ereszti a golyót. Az olvasó pedig *A varázshegy* után lassan egy évszázaddal is elmélkedik, töpreng, és beszél er-ről a párbajról, mert nincs számára kiút. Settembrini és Naphta párbajá-hoz hasonló égető kérdő- és felkiáltójelekkel van tele az európai kultúra, és erre a jelenségre különböző korok különböző megoldásokat, válaszokat kínálnak. A posztmodern meglehetősen ridegeket. Azt is mondhatnánk, hogy szektásan próbál válaszolni. Az intellektusba vetett hit ugyanis már mintha a leggyakrabban inkább fanatizmus volna, ami a kristálytisztá lo-gika és a nyelv fennhatósága alatt áll, de a misztikum, a transzcendens már csak fogalmak szintjén él. Sokszor pedig mintha szándékosan lenne kire-kesztve, haladjanak kérem tovább, nincs itt semmi látnivaló! Csakhogy a misztikum szűrét nem olyan könnyű kitenni, és erre az egyik legjobb bi-zonyíték, hogy a regénynek nagyon nem akarózik leáldozni. Mondhatunk mindenféle okosakat, de a „játékos mitológia-pótlék”, ahogy Szerb Antal

a *Hétköznapok és csodák*ban a 20. századi regényt nevezi, itt van velünk ma is. Ahol pedig mitológia, vagy annak „pótléka” él, ott kételkedés is van, és ez nagyon jó hír! Bármennyire is próbálja a posztmodern ember a talajvesztettség állapotára adott válaszként a teljes bizonyosság látszatát kelteni, a nyelv, a logika és az emberi dimenzióra való szorítkozás érdemben úgyszemint változtat az emberi alaphelyzeten: a kételkedés mindig a létezésének az alapeleme marad, és ez azért jó hír, mert kételkedés csak ott van, ahol kíváncsiság is van. A kíváncsiság pedig nemcsak az ógörögök és a fenomenológia sajátja, hanem a mindenkori emberé, legfeljebb a köntösét változtatja, az évszaknak megfelelően. A kíváncsiság és a nemtudomok bizonytalanságának nyugtalanító elegye teszi a megismerést, aminek a fedezeteként mindig ott van stabilan a csoda, a transzcendens, a misztikum. A regény pedig, ha jó, ezt a misztikumot érinti meg, amikor az átsejlik a történetmondás szövetén. Nem a szereplőkben, nem a cselekményben, nem a dialógusokban, hanem mindezekén túl, de mégis az ezek által megteremtett térben tud felfényleni a – ne legyünk túl óvatosak, merjük Szerb Antal után bátran használni ezt a szót – csoda. Semmi másért nem érdemes regényt írni vagy olvasni, mint ezért a csodáért, azért az egy-két töredékmásodpercért, ami alatt az ember érzékeli a transzcendenst. Ha már Hamvas, akkor azt is tudjuk a *Karnevál* óta, hogy a feladat nem más, mint megtanulni látni, azzal a fajta látással, ami csak egy pillanatig tart, de az a pillanat ólom-súllyal bír, és ezt tudni kell viselni. Pont ezért nem ér semmit a misztikum és az arra való felkészültség humor nélkül. A humor az egyetlen valóságos jolly joker, a minden nyomorúságra sikerrel alkalmazható panacea. És nem mellesleg az örökélet szere is, de erre talán máskor térünk ki, Hamvas vigyázó szellemére pedig ott is egészen biztosan számíthatunk majd! A humor tehát, mert a létezés gyötrelmeivel és a misztikum érintésével valamit kezdeni kell. Hiába van az emberben akkora mélység, hogy az összes világ összes misztikuma elférjen a belsejében, semmi nem történik, ha nincs a humor, a felszabadító nevetés, ami megrázza a testet a nagy észlelés-érzékelés pillanatában. Az ember nevetget megkönnyebbülésében, felszabadulásában, kínjában vagy akár zavarában, de még mindig jobb, mint hogyha egyáltalán nem nevetne. De akkor hogyan meg min is nevet a Jóisten? Kundera szerint ugyanis a regény az Isten nevetéséből született. És ugyancsak Kundera mondja, hogy a regénynek a megismerés és a megismertetés a feladata. Isten nevetését nem tudom másként értelmezni ebben a kontextusban, mint az abszolút könnyedséget. Mint a habkönnyű transzcendenciát. Meglátta az Isten a létezés mélységes egyszerűségét, felnevetett,

és ebben a nevetésben fogant a regény. Ez a hajszálvékony közös szál, ami szinte láthatatlanul összeköti Dosztojevszkijt és a sterne-i könnyedséget. A regényírás alapfeltételeként létrejövő kegyelmi állapot, amiben lehetővé válik a kontroll feladása, és a teljes érvessztés. Amikor pedig az ember olvassa a regényt, akkor szintén megengedi magának a teljes érvessztés állapotát, és belezuhan Isten nevetésének a terébe. Oda, ahol a létezés végtelenül egyszerű, és „Egy forró tavaszi alkonyati órán két polgártárs jelent meg a Patriarsije Prudin”¹, kézirat pedig sosem ég el, és oda, ahol „rózsát tűztem a hajamba, mint az andalúziai lányok vagy tűzzek pirosat igen és arra gondoltam ahogy megcsókolt a Mór Fal alatt és azt gondoltam ha már ő akkor legyen ő mért ne és a szememmel kértem hogy kérdezze meg újra hogy én rámondjam az igent és akkor megkérdezte mondanék-e igent havas szépe és előbb átöleltem igen és magamhoz szorítottam úgy hogy érezze a melleimet tele parfümmel igen és a szíve ütött mint a bolondóra és igen mondtam igen legyen”².

De hogyan abból indulunk ki, hogy ott márpedig nem volt „m”

Akkor a humorisztika egyszerűen csak Isten, ember és mindenféle köztes lények nevetésének a... tana? A *Karneválból* tudjuk azt is, hogy „az egyetlen helyes magatartás a humorisztika, amely minden kritikát (nevetést) önmagán kezd, anélkül természetesen, hogy ezzel magát felelősnek nevezné ki (abban a pillanatban tüstént nevetségessé válik), és azt mondaná, én, kérem, olyan jelentékeny személy vagyok, hogy még a hibákról és bűnökről sem vagyok hajlandó lemondani más számára, még ez is az enyém, az egésze jogot formálok, és igényeimet ezennel bejelentem!”

Semmi másról nincs itt szó, mint arról, hogy az egész teremtésben az egyetlen komolyan vehető (sic!) figura Arlequin. Az „idióta”, aki felveszi a bolond ruháit, és úgy mondja ki hangosan az igazságot. Mert az semmilyen más formában nem lenne elviselhető a hallgatóság számára. Innen nézve a humor mögött mélységes szomorúság húzódik, mert a humor pont azért jött létre, hogy a húsbavágó és fájdalmas igazságokra gyógyír lehessen.

Nézhetjük a humort úgy is, mint a „vaulting ambition” egyetlen érvényes ellenszerét. Az *Arlequin* című esszéjében Hamvas a „nagyravágyást”, „becsvágyat”, és a „hatalmi ösztönt” jelöli meg lehetséges fordításoknak. A

¹ Mihail Bulgakov: *A Mester és Margarita*

² James Joyce: *Ulysses*

„vaulting ambition” egyébként Shakespere-től lehet ismerős, a *Macbeth*-ben is elhangzik: „Vaulting ambition, which o’erleaps itself, And falls on th’other. Szász Károly fordításában „nagyravágy” lett, és ez köszön vissza Madáchnál *Az ember tragédiájában*: „Pokolbeli káprázat, el veled! / Hiú törekvés, dőre nagyravágy – / Fülembe cseng még: milliók egy miatt.” A humor tehát a *nagyravágy* legjobb ellenszere. Teljes mértékben kizárja ugyanis a hiúság lehetőségét, mivel ahol a humor megjelenik, ott az ember már nem tudja túlzottan komolyan venni saját magát.

Most vissza oda, hogy volt „m”

Isten nevetésének a tere tehát safe-space. A regény safe-space, ahol az ember tükörbe nézhet anélkül, hogy összeroskadna. Körüllengi a könnyűség, ami nem oszlik akkor sem, amikor a legsúlyosabb igazságokra derül fény az emberi elme, lélek és a világ működése kapcsán. És ez a safe-space teszi lehetővé a kontrollvesztést, sőt azt, hogy az olvasó önszántából elengedje a kontrollt. Regény olvasásakor valahogy nincs irányítani akarás és önvédelem, ahogy semmilyen más transzállapotban sincs. Amikor regényt olvas, védtelen az ember, de ezzel az állapottal ilyenkor sosem élnek vissza. Hogyha volt is Hamvasnál „m” betű, mert erről sok a vita, de hogyha abból indulunk ki, hogy a *Karnevál* gépiratában volt, és *humormisztikáról* beszélt, akkor a Hamvas-életmű alapján talán mondhatjuk, hogy a humor és a misztika valóban szervesen kapcsolódik. Ami a Kundera által megfogalmazott isteni nevetést illeti, az sem nélkülözi a misztikumot, a legkevésbé sem. Mi más lehetne egyébként a misztikum legméltóbb illusztrációja, ha nem az Isten nevetése? És akkor ott van még a kétféle angyali nevetés, amit *A nevetés és felejtés könyvéből* ismerünk. Az eredeti nevetés, ami az ördögöké, a tagadásból fakad, és tele van rosszindulattal, de megkönnyebbüléssel is. Mert lévén, hogy minden másként alakult, mint ahogy azt a terv előírta, sokkal nagyobb a mozgásterünk, sokkal több a lehetőség, a komolyságot nem kell túl komolyan venni. Ezt a nézetet vallja Jorge, a vak könyvtáros is *A rózsza nevében*, aki pont azért akarja mindenáron elzárni Arisztotelész *Poétikájának* feltételezett második részét, mert az a komédiáról és a nevetésről szól(t volna), és Jorge szerint a nevetés a legfőbb bűn, mert a világot és így Isten létezését is nevetségessé teszi. Vajon mit szolt volna Jorge, ha Kundera elmeséli neki az ördögi mellett az angyali nevetést? Azt, ami válszakként csendült fel a bizarr lakomán, ahol ördögök és angyalok együtt mulattak, és az ördög zsarnoki nevetésére az angyalnak az utánzás volt az

egyetlen válasza, ami viszont egyből a világ jól-elrendezettsége fölött érzett örömként szólalt meg?

Úgy látszik, bárhonnán közelítjük is meg, a nevetés csakis a könnyedség megnyilatkozása marad, még akkor is, ha nem az Istené, hanem ahogy Jorge gondolta, az ördögé. De mivel az Isten az alkotás legnagyobb becsben álló szinonimája, a regény pedig az alkotás egy igencsak magas foka, nem tudok nem minden zsigeremmel abban hinni, hogy a nevetés eredendően a habkönnyű Jóistené, és övé a regény is, Dosztojevszkijestül, olvasóstul, mindenestül.

Novák Éva

ANIMAL PLANET

„Sok van, mi csodálatos,
de az embernél nincs semmi csodálatosabb.”
(Szophoklész: *Antigoné*. Trencsényi-Waldapfel Imre
fordítása)

Évekkel ezelőtt egy kísérletben vettünk részt a fiammal. A kísérlet alatt fokozatosan emelkedett a pulzusszámunk, a vérnyomásunk, a homlokunk finoman verejtékezni kezdett, könnybe lábadt a szemünk (a kísérlet láthatatlan vezetői máig sem közölték velünk, milyen konzekvenciákat vontak le a látott jelekből).

Egy 1987-es filmet néztünk, magyar címe *Program X*, amelyben majmokkal végzett (különböző utalások szerint valóban megtörtént) kísérleteket mutattak be, a film nézőinek többségére valószínűleg a fent leírt, traumatikus hatást gyakorolva.

Mostanában derült fény egy gépkocsigyártó cég majomkísérleteire, amelyekben a kipufogógáz tesztelésére majmokat használtak. A hírre egyik ismerősöm reakciója ez volt: miért az állatokat kell csak sajnálni, amikor embereken is végeznek folyamatosan kísérleteket? A válaszlehetőségek leg-